

**СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА АНТОНІМІВ  
У ТВОРАХ СУЧАСНИХ ПОЕТІВ**

*У статті досліджуються семантичні та структурні особливості поетичних антонімів у творах сучасних українських поетів.*

Ключові слова: антонім, семантика, структура, класифікація.

*Semantic and structural peculiarities of poetic antonyms in modern Ukrainian poets' works are investigated in the article.*

Key words: *antonym, semantics, structure, classification.*

У лексичній системі української мови важливе місце належить семантичному відношенню антонімії, яке виявляється у взаємозв'язках між словами на ґрунті протилежності значень.

У художній літературі антоніми найяскравіше виражають контрастність значень, є найкращим засобом вичерпної характеристики явищ дійсності, характерів тощо.

Дослідження антонімії будь-якого художнього твору дає змогу виявити особливості ідіостилу письменника, з'ясувати засоби образності, виразності, поетичності твору.

Виходячи з цього, структурно-семантичний аналіз антонімів у віршах українських поетів є **актуальним**.

**Метою** статті є аналіз семантики і структури антонімів у віршах Миколи Руденка, Дмитра Павличка, Олександра Підсухи, Ліни Костенко, Платона Воронька.

**Завдання** дослідження полягає у тому, щоб на основі текстів поезій з'ясувати, які семантичні групи антонімів частіше всього використовуються у віршах, які структурні особливості їх та граматичне вираження.

Вивченням антонімії в українській мові займалися відомі мовознавці: Журавель Н.В., Лисиченко Л.А., Паламарчук Л.С., Полюга Л.М., Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін.

Семантична класифікація антонімів ґрунтується на відмінності між двома різновидами протилежності – контрарної (лат. *contraries* – протилежний, розташований навпроти) і комплементарної (лат. *complementum* – доповнення, довершення). Суть контрарної протилежності полягає в тому, що вона виражається видовими максимально протилежними поняттями, “значеннєвий” простір між якими може зумовлюватись одним або кількома проміжними членами.

Письменники часто вдаються до контрарних антонімів, щоб різко, чітко розмежувати поняття, надати їм більшої виразності у поетичному творі. Наприклад, у віршованому романі Ліни Костенко “Маруся Чурай”:

1. – Хотіла **жити**, а життя не вийшло.

Хотіла **вмерти**, – люди не дали [3, с. 92].

2. Он подивись, – ну чим не райські куці?

В траві лежить вороняче крило.

Є навіть райки, яблука гіркуці,

на дереві **зла** прищеплене **добро** [3, с. 102].

Серед контрарних антонімів, виписаних з поезій, нами виділено три семантичні класи.

У межах першого класу – антоніми на позначення якісних протилежностей, здатних мати різні щодо міри або інтенсивності проміжні ступені вияву. Наприклад, у поезіях Олександра Підсухи:

**Великі і малі народи**

*Одною думою живуть* [3, с. 223].

Між двома виділеними протилежностями можна розмістити інші щодо ступеня вияву: *великі – менші – мени великі – малі*. Такі ж антоніми трапляються у творах Дмитра Павличка:

**Низеньке небо, та високий лет,**

*Бо він трудар, мислитель і поет* [3, с.253],

у романі “Маруся Чурай” Ліни Костенко:

1. *Ще подих ледве піднімає груди.*

**Сутемні лиця, білі сорочки...**

- *Куди ви, люди?*

- *Вже тепер нікуди. –*

*Свічки... свічки... і тиша... і свічки...* [3, с. 104].

2. *Але й життя там, Боже твоя воля.*

*У них же там і сорочки, як доля.*

*Там сосонку, кривульку або човник –*

*а рукави ж біліші лебедів –*

*ото як пустить **чорним, чорним, чорним***

*до зап'ястку у декілька рядів!* [3, с. 105].

До другого класу належать антоніми, відношення між якими ґрунтується на комплементарній протилежності між значеннями слів. Відсутність ступенювання відповідних ознак призводить до того, що антонімічні відношення охоплюють строго визначені пари слів. Таких антонімів у поетичних творах найбільше. Наприклад, у віршах Олександра Підсухи, Дмитра Павличка:

1. *Є дві пари: **війна і мир** –*

*Руїни, злигодні і сум,*

*Краса життя і велич дум* [3, с. 225].

2. ***Життя** від вас тікатиме, як обрій!*

*Той **смерть** свою навіки поборов,*

*Хто на її ненависть мав любов,*

*Хто рівня їй, але у силі добрій!* [3, с. 244].

3. *Йому призначено і далі йти*

*Через **весілля** наші й **тризни**,*

*Через любові нашої мости...* [3, с. 247].

4. *Та він із ними перейде межу,*

*Де не питають паспорта, ні мита –*

*Пускають **правду**, завертають **лжю**...* [3, с. 247].

Третій клас утворюють антоніми, які позначають взаємно протилежне спрямування дій, ознак і властивостей.

Такі антоніми не є активно використовуваними сучасними поетами, але все ж таки трапляються, зокрема у віршах Дмитра Павличка, Ліни Костенко, Миколи Руденка, Платона Воронька та інших. Наприклад:

1. *У тебе **вузенький** виріз*

*Очей, а тут **широкий**,*

***Кирпатий** у тебе ніс,*

*А з каменя **рівний** виріс!* [3, с. 259].

2. ***Мовчить** Полтава, наче приголомшена.*

*Перехотілось людям **говорить*** [3, с. 39].

3. ***Вдихаю** мороз,*

*Видихаю тепло –  
Я світ зігриваю собою,  
Радію і плачу над тою судьбою,  
Яку йому світостворення дало [3, с. 215].*

За спрямуванням дій і ознак виділяються також антоніми, пов'язані відношенням **конверсії**. Антоніми-конверсиви позначають дії або ознаки, пов'язані між собою відповідними усталеними ситуаціями, взаємозалежністю, суміжністю, причиново-наслідковими відношеннями.

Так ситуація “екзамен” передбачає обов'язкову єдність дій: складати – приймати: *Студент складає екзамен. Професор приймає екзамен.*

У поезіях українських письменників також трапляються такі ситуативні антоніми. Наприклад, у Дмитра Павличка читаємо:

1. *Хто б не йшов, і хто б не їхав  
По дорогах кременистих  
Через прикарпатські села, –  
Всіх вітають словом тут [3, с. 251].*

У Платона Воронька знаходимо:

2. *Чому ж мені згадка щоразу несе  
Круті балачки та рідку баланду,  
І західну дику монгольську орду? [3, с. 218]*

У творах Ліни Костенко такі антоніми трапляються частіше. Наприклад:

3. *Нажився він. І недругів нажив.  
Було йому без року дев'яносто.  
Життя стужив, і друзів пережив,  
і умирав зажурено і просто [3, с. 10].*

4. *А мій пропав десь безвісти, не знаю.  
Чи хоч над ним горбочок нагорнули?  
Як я ж тепер чужих тут поминаю,  
щоб і мого десь люди пом'янули! [3, с. 16].*

5. *Оце і все. Зустрілись дві епохи.  
Дурне дівчатко і старий поет.  
Кружляє листя, і не чути кроків.  
Пейзаж, котрому років, років, років [3, с. 16].*

За іншими семантичними критеріями ми виділили у творах поетів антоніми, що вказують на:

а) наявність ознаки – відсутність ознаки:

*Моя любов чолом сягає неба,  
а Гриць ходив ногами по землі.  
Біднесенький, намучився зі мною.*

*Веселий був, а я була сумною.  
Ласкавий був, розгублений і добрий.  
Зайшов за мене, як за чорний обрій [3, с. 49];*

б) початок дії або стану – припинення дії або стану:

*Душа рвонулась – і застряла в ґратах,  
прозорі руки з ґратами сплелись [3, с. 42];*

в) більший ступінь вияву ознаки – менша кількість або ступінь ознаки:

*Уже од кашлю в грудях все зболіло.  
То в жар, то в холод кидає. Ну ось,  
уже й моє намисто побіліло,  
мов намороззю сизою взялось [3, с. 136].*

У деяких творах поетів лексичні одиниці вступають також у квазіантонімічні відношення на основі таких значенневих показників, які не становлять крайніх, або

симетричних, протилежностей, і, отже, не можуть вважатися власне антонімами, наприклад, у Олександра Підсухи:

1. *Хто чув, як рано **навесні**  
Земля пробуджується в сні  
Або – як в **літні місяці**  
Колишуть жито вітерці?  
Хто бачив, як **увосени**  
Сумують голі ясени  
Або – коли у **грудні** десь  
Гай запорошується весь?* [3, с. 225].

у Дмитра Павличка:

2. *Два кольори мої, два кольори:  
**Червоне – то любов, а чорне – то журба*** [3, 257].

у Миколи Руденка:

3. *Ти жив з **великим**, а був **безликим**.  
Ти тільки сам вважав себе великим.  
Та, мабуть, **блазень**, увійшовши в роль,  
Повірить згодом: він і сам – **король*** [3, с. 184];

у Платона Воронька:

4. *О будьмо ж усі бережливі!  
Як зникне **солодка вода**,  
**Сльозами солоними світ зарίδα*** [3, с. 205].

Зі структурного погляду розрізняють два типи антонімів – різнокореневі й однокореневі.

Серед проаналізованих нами антонімів у віршах сучасних українських поетів переважають різнокореневі антоніми, однокореневі ж трапляються лише у творах окремих поетів. Наприклад, у віршах Миколи Руденка, Ліни Костенко різнокореневі антоніми – явище досить поширене:

1. *Хтось там когось **переміг, поборов**.  
Будуть і **ліві**, і **праві**.  
Буде пролита зелена кров...  
Справді чи тільки в уяві?* [3, с. 190].

2. *Всі **радощі та болі** забери,  
Мої **тривогу та недремну тугу**.  
А я згорю – зі мною ти згори:  
Ховайте поруч **тінь – мою подругу**...* [3, с. 192].

3. *Пізнав **любов**, пізнав я і **ненависть**.  
Гарячий був, **доходив до нестям**.  
Колись я жив. **Тепер я розминаюсь**  
З **людьми, з лісами, з небом і з життям*** [3, с. 114].

Щодо граматичного вираження антонімів, то результати аналізу показують, що поети надають перевагу іменниковим антонімам, наприклад:

1. *І приходять якісь **безпардонні пронози**.  
Потираючи руки, беруться за **все**.  
Поки **геній** стоїть, **втираючи сльози**,  
метушлива **бездарність** **отари свої пасе*** [3, с. 10];

рідше використовуються прикметникові та прислівникові антоніми і мало вживані дієслівні й виражені іншими частинами мови:

2. *Переплелись, як мамине **шиття**,  
Мої **сумні і радісні** дороги* [3, с. 257].

3. *Тут матері з такою **добротою**,  
Якої ви не знайдете **ніде**.*

*Тут велетні з довірою святою –  
Їх циганча **круг пальця обведе** [3, с. 165].*

*4. Природа марить світловими снами.*

*І те, чого не бачиш нині ти, –*

*В твоїм єстві, **над нами й понід нами**, –*

*Тобою нерозгадані світи... [3, с. 183].*

Отже, структурно-семантичний аналіз антонімів у поезіях сучасних українських письменників показав, що найчастіше вживаними є контрарні антоніми, які вказують на прямо протилежні предмети, явища, події, ознаки, менше вживаними є комплементарні антоніми, що пов'язано насамперед зі специфікою поетичного мовлення, ідіостилем автора. Що ж до структури та граматичного вираження антонімів, то поети надають перевагу різнокореневим іменниковим та прикметниковим антонімам, оскільки вони дають можливість підкреслити контрастність предметів, явищ, дій, акцентувати на них увагу читача, актуалізувати сприйняття тексту.

### **ЛІТЕРАТУРА**

1. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 39.
2. Вихованець І.Р. У світі граматики: Науково-популярне видання. – К.: Рад. шк., 1987. – С.142-145.
3. Відлуння десятиліть. Українська література другої половини ХХ ст.: Навчальний посібник (серія “Шкільна бібліотека”) / Упорядник М.О.Сорока. – К.: Грамота, 2001. – 463 с.
4. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура. – Харків: Основа, 1977. – 144 с.
5. Полюга Л.М. Словник антонімів / За заг.ред. Л.С.Паламрчука. – К.: Рад.шк., 1987. – 173 с.